

Міністерство освіти та науки України

**Державний заклад «Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»**

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ:
СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

ВИПУСК 3

Одеса 2025

Міністерство освіти та науки України

**Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний
університет імені К. Д. Ушинського»**

Історико-філологічний факультет

Кафедра української та зарубіжної літератур

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ:
СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

ВИПУСК 3

Одеса 2025

УДК 811.161.2'42 (075.8)

Рекомендовано до друку вченою радою ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»

(протокол № 6 від 27 листопада 2025 року)

Редакційна колегія

Авксентьєва Г. А., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Босва Е. В., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Павлюк Н. Л., кандидат філологічних наук, доцент – відповідальний редактор.

Рецензенти

Шевченко Т. М. – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української літератури та компаративістики Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

Кон О. О. – кандидат філологічних наук, доцент, декан історико-філологічного факультету ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського».

Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень : зб. наук. статей. Одеса : Видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2025. Вип. 3. 197 с.

ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», 2025

*Галина АВКСЕНТЬЄВА,
кандидат філологічних наук,
завідувач кафедри української та зарубіжної літератур
Університету Ушинського*

КОНЦЕПЦІЯ ЕКЗИСТЕНЦІАЛІЗМУ В УКРАЇНСЬКІЙ ЛІТЕРАТУРІ

The proposed article examines the formation of key existential motifs at various stages in the historical development of Ukrainian literature. Attention is focused on selected classical and contemporary texts. The study analyzes the principal artistic devices employed to represent these motifs. The themes of freedom, guilt, and memory emerge as dominant within Ukrainian literary discourse.

Key words: *existentialism, existential motif, philosophy, modernism, development, concept.*

Постановка проблеми. У центрі уваги художньої літератури завжди перебуває людина у різноманітних взаємозв'язках з навколишнім світом та суспільством. Але, в першу чергу, вербальне мистецтво завжди прагне пізнати людське у людині, розкрити її сутність. Тому у нагоді митцям стають наукові досягнення в чисельних галузях знань. Письменницький світогляд становить собою доволі складну різнорівневу систему, яка передбачає естетичні, політичні, філософські, історичні, психологічні, етичні, релігійні маркери. Зокрема, взаємозалежність філософії та художньої літератури стає особливо помітною у ХХ столітті, коли активно розвивається екзистенційна філософія, яка фокусується на абсолютній унікальності людського існування [5, 248]. А науковці-філософи працюють і над художніми текстами (маємо на увазі твори А. Камю та Ж.-П. Сартра).

Слушним видається твердження Галини Авксентьєвої щодо презентації екзистенційної тематики в українській літературі ХХ століття: «Екзистенційні мотиви стають наскрізними у модерністських та постмодерних ліричних, епічних, драматичних текстах новітньої української літератури. Письменники, як правило, досліджують долі своїх персонажів саме у межових ситуаціях, які й

дають можливість заглибитись у внутрішній процес рефлексії та екзистенції» [1, 3]. Тому екзистенційна проблематика стає тим значущим чинником, що викликає зацікавлення науковців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасне літературознавство доволі активно опрацьовує філософсько-екзистенційні складові художнього тексту, утворивши окрему галузь — екзистенціальне літературознавство [9, 12]. Сьогодні спостерігаємо окремі дослідження творчого доробку українських та зарубіжних письменників із позиції екзистенційного мислення. Варто згадати розвідки О. Астаф'єва «Творчість Сімони де Бовуар у дзеркалі екзистенціалізму», М. Гірняк «Існування на межі, або екзистенціалістські умонастрої у прозі В. Петрова-Домонтовича», Л. Пізнюк «Проблеми відчуження та абсурду в "Місті" В. Підмогильного», Г. Токмань «Українська версія художнього екзистенціалізму: Б. І. Антонич, В. Свідзинський, Т. Осьмачка в європейському контексті», О. Хмель «Екзистенціалістські мотиви в "Сибірських новелах" Б. Антоненка-Давидовича» та багато інших.

Національну специфіку українського екзистенціалізму осмислюють такі дослідники, як: І. Васишин, Ю. Ковалів, І. Куриленко, С. Павличко, Г. Токмань, Ю. Шерех. Зокрема, Юрій Бондаренко у статті «Національна парадигма українського екзистенціалізму» підкреслює: «... на противагу західним екзистенціалістам, українські розгортають дещо іншу модель стосунків між індивідуумом та соціумом. Якщо для перших світ ворожий щодо особи апріорно, то для других конфлікт часто виростає через неспівмірність духовних організацій свідомого українця й агресивно до нього налаштованого оточення людей-маси. У такій ситуації патріот — чужорідний елемент. Його прагнуть позбутися» [2, 66].

Мета запропонованої статті передбачає дослідження розвитку екзистенційних мотивів в українській літературі.

Виклад основного матеріалу. Екзистенціалізм — це філософське явище, яке за своєю специфікою передбачає осмислення існування людини і світу крізь призму суб'єктивних уявлень. У перекладі з латинської мови термін позначає «існування». У літературознавстві під цим поняттям розуміють «... абсолютну унікальність людського буття, не зафіксованого мовою понять» [6, 316].

Поширення екзистенціалізму у художньому дискурсі науковці пояснюють, зокрема, переконанням Альбера Камю про образну складову зазначеного філософського вчення. Філософ-письменник наполягав: «Хочеш бути філософом — пиши роман» [3, 70]. На думку Ігоря Василичина, «... в основі екзистенціалістського мислення лежить «вроджена» схильність до письменницького бачення світу, тобто зосередженості на «вічних загадках» життя та смерті, осмисленні дійсності через її напружене переживання (дійсність трактується як «існування», трансформоване через внутрішнє «я»), акцентуванні уваги на індивідуальному самовираженні людини тощо» [3, 70]. Тому для екзистенціалістів ключовою стає проблема творчої реалізації.

Як правило, в екзистенційних творах порушуються проблеми свободи, відповідальності, страждання, смерті й пошуку сенсу. Це наскрізні мотиви світової та української літератур кінця XIX–XX століть. Але в українському культурному просторі ці мотиви набувають особливої форми: їм притаманне поєднання індивідуального й колективного досвіду. Адже українська література розвивалася у складних історичних обставинах: колоніальні обмеження, національне пригноблення, революції та війни, репресії й відбудова — всі ці чинники привели до того, що національна екзистенційна тематика доволі часто має етичний, пам'яттєвий і мовний вимір. Це не просто «філософська» література — це література, яка ставить питання про життя, коли життя перебуває під знаком небезпеки.

Юрій Бондаренко у згаданій вище статті наголошує: «До визначених світовим екзистенціалізмом факторів фізичного та психологічного пресингу на людину (війни, тоталітарні режими тощо) додається ще один, суто

національний, - українське історичне минуле. Нести на собі психологічний тягар належності до битого народу нестерпно, тому що, з одного боку, ганебно, а з другого — страшно повторити долю попередніх поколінь...» [2, 66]. Зазначені чинники і визначають національну специфіку українського екзистенціалізму. На початку двохтисячних у наукових студіях зазначалося, що ідеї екзистенціалізму простежуються у творчості Лесі Українки, Миколи Куліша, Володимира Винниченка, Валер'яна Підмогильного [3, 70].

Сучасні філософи та літературознавці, простежуючи історичні витoki формування мотиву свободи, називають ім'я Григорія Сковороди. В українській інтелектуальній традиції існувала потужна мотивація внутрішньої автономії людини. Г. Сковорода не лише запровадив ідею «пізнай себе», але й представив моральність як стан душі, незалежний від зовнішньої влади. Для української традиції це важливо: зовнішнє рабство часто супроводжувалося внутрішнім запитом на свободу як єдиним можливим рятівним шляхом. У цьому сенсі екзистенційна вимога самопізнання має не лише філософське, а й практичне, етичне значення [7, 68].

Дослідниця О. Шикула, аналізуючи наукові трактати та художні твори Г. Сковороди, виділяє такі модуси людського існування, як: свобода, страх, гріх, самотність, любов, відчай [10, 8].

У XIX столітті Тарас Шевченко, а згодом Іван Франко трансформували ідею свободи, поєднавши її з національним виміром — для Тараса Шевченка свобода індивіда нерозривно пов'язана зі свободою народу; провина і страждання тут є також політичними категоріями. Іван Франко додає до цього гостре усвідомлення морального вибору: індивід постає перед дилемою, чи дотримуватися власних ідеалів, чи піддатися тиску суспільства.

Напрямок модернізму на початку XX століття кардинально змінює зображально-виражальні засоби у художньому дискурсі. Домінує психоаналітична складова. Тут варто згадати тексти Михайла Коцюбинського,

Ольги Кобилянської, Володимира Винниченка, Павла Тичини, які пропонують літературі техніку внутрішнього монологу й тілесної чуттєвості, що, в свою чергу, дає можливість точніше показати процес самопізнання як болісне, інколи тілесне переживання. У творах модерністів уже не йдеться про просту формулу «пізнай себе», а про занурення в тіло й пам'ять як способи відкриття власної тотожності.

Щодо зазначеного варто розглянути новелу Михайла Коцюбинського «Сон». У центрі авторської уваги перебуває головний персонаж — Антін. Чоловік має родину, мешкає у невеличкому провінційному місті. З експозиційних рядків твору автор занурює реципієнта у сіре, буденне існування персонажа. Уже перша фраза наголошує на одноманітності життя: «Щодня було те саме» [4, 183]. Бездуховність міщанського існування знищує героя, заважає жити. Його увесь час супроводжує відчуття нудоти: «... очі... байдужо приймали все до нудоти знайоме»; «... осіннє небо нудьгувало понад бульваром» [4, 183]; «в безбарвній міській нудоті»; «знову ніс... додому ту ж саму зануду» [4, 184]. Через екзистенційний модус нудоти розкривається багатий внутрішній світ чоловіка, здатного протидіяти цій одноманітній буденщині. Глибока внутрішня криза вирішується прагненням Антона до змін, адже в його душі живе вічний потяг до краси, до активної суспільної діяльності. Герой мріє про інше життя, яке врешті йому наснилося. Таким чином, спостерігаємо заміну реального життя ірреальним, вигаданим. Значущою стає авторська ремарка: «Для нього не було різниці між дійсністю й сном» [4, 187]. Колористика сну контрастує із сірими щоденними фарбами. Краса природи передається через прекрасний острів, гладеньке синє море. Кардинально змінюється і настрій персонажа: «Ціле море у небі і ціле небо у морі» [4, 188].

Михайло Коцюбинський у новелі «Сон» через потік свідомості розкриває внутрішній конфлікт персонажа, показує, як естетичне переживання природи (острів, море, каміння, скелі), жінки уві сні стає шляхом до самоусвідомлення, до можливості позбутися гнітючого стану нудоти. Символічні образи запахів,

відчуттів тіла, чистої води, червоних троянд стають своєрідним каталізатором для «втраченого Я»: герой усвідомлює свою здатність змінити життя.

Наступний період розвитку екзистенційного дискурсу пов'язаний із періодом Розстріляного відродження. Зокрема, «екзистенція самотності та відчуження від оточуючого світу стає визначальною для української літератури 20-х років ХХ ст. Можна навести цілий ряд підтверджень зазначеної думки. Самотніми і зайвими стають у повоєнному житті персонажі М. Хвильового («Санаторійна зона», «Редактор Карк», «Вальдшнепи»), В. Підмогильного («Місто», «Невеличка драма», «Повість без назви»), Ю. Яновського («Чотири шаблі»), Є. Плужника («Галілей») та ін. Мотив самотності стає наскрізним для усієї творчості Б. Антоненка-Давидовича» [1, 7].

У середині ХХ століття, особливо у повоєнний період, домінуючим стає мотив провини, співвідповідальності і морального вибору, які набувають нових, гострих форм. Провина вже не завжди стає тільки особистою: вона набуває колективного виміру — перед поколіннями, перед історією, перед розгромленою культурою. У повоєнних романах і в публічній поезії дисидентів письменники часто поставлені перед вибором: говорити правду — означає піддаватися переслідуванню; мовчати — означає збереження життя ціною совісті.

Тут варто згадати твори Олеся Гончара, який у своїх новелах, оповіданнях, повістях, романах систематично порушував морально-етичні проблеми, акцентуючи увагу саме на совісті, пам'яті, національному самоусвідомленні. Прозаїк осмислює трагічні наслідки Другої світової війни та вчинки українців у повоєнний час. Знаковими стали його романи «Людина і зброя», «Собор», «Тронка», «Твоя зоря».

У поезії 1960–1980-х років (маємо на увазі тексти поетів-дисидентів) проблема вибору стає практично актом самопожертви. Для Василя Стуса слово стало зброєю, а прагнення бути самим собою, чесним та відвертим породжує

супротив до влади. Тут особливу роль відіграє художня форма: стисла, щільна метафорика, афористичні конструкції, молитвені ритми.

У поезії Василя Стуса слово — це свідчення: воно вимірює час і, одночасно, судить того, хто зрадив людську гідність. Митець створює поетику протесту, де форма і зміст нерозривно пов'язані: стислий синтаксис, високий градус афористичності, ритми молитви й обвинувачення. Це робить його твори не лише художніми, а й етичними актами.

Твори В. Стуса часто представлені у формі внутрішнього монологу, це своєрідний потік свідомості, який автор використовував, щоб показати роздвоєний, фрагментований досвід особи. Як у поезії «Схилившись до багаття давніх спогадів...» ліричний герой-автор через ланцюжок ускладнених метафор витворює обставини тюремної камери, у яких герой прагне підтримувати багаття спогадів, переживає розлуку з рідними. Наскрізним мотивом збірки В. Стуса «Палімпсести» стає мотив самотності. Зокрема, у згаданій поезії ліричний герой прагне відволіктися «... аби не провалитися у розпач / і не піддатись смертній самоті» [8, 224]. Примусова самота та ізоляція його дратують: «Чи самотність — / така безмежно довга і жалка...» [8, 224]. Стан самотності, нав'язаний тоталітарною системою, викликає супротив та несприйняття.

Таким чином, мотив провини переходить у літературу совісті: твір стає судом, де автор, ставши свідком і обвинувачем, повертає читачеві питання про моральний вибір. Сучасні автори, які працюють над темами голодомору, репресій або війни, продовжують цю лінію, але роблять це через локальні наративи: персональна історія перетворюється на матеріал для загального морального розгляду.

Після 1991 року, а особливо після 2014 року, тема смерті й мовної травми набуває ще гострішого звучання. Війна, втрати й знищення сенсу існування роблять мову водночас рятівною й пораненою: література прагне відновити

історичну пам'ять й одночасно знайти необхідні слова для художнього зображення неможливого. Тут варто відзначити дві тенденції: по-перше, у поетичному дискурсі зберігаються традиції В. Стуса, В. Симоненка, відбувається модернізація в бік агресивнішої лексики, де поетична мова — це форма громадянської відповідальності. Поезія стає актом опору: кожне слово — це крок у напрямку відновлення людської гідності; по-друге, в епічних творах (можна назвати художні тексти О. Забужко, Ю. Андруховича, В. Лиса, М. Матіос, М. Гримич, С. Жадана, Є. Кононенко) помічаємо експерименти з формою й мовою: фрагментарність, кодові переміщення, інтертекстуальність і діалектизація мови — усі ці прийоми працюють на те, щоб показати розрив у часовому потоці та необхідність повторної реконструкції пам'яті. Мова тут є не просто інструментом, а полем бою: її втрата — це втрата ідентичності, її повернення — акт звільнення.

Висновки. Екзистенційні мотиви в українській літературі визначаються екзистенційним світобаченням авторів, яке, в свою чергу, допомагає розкрити внутрішній світ образу української людини, що позначений абсурдністю існування, самотністю, відчуженістю, межовими ситуаціями, суїцидальними мотивами. Цей багат шаровий феномен пройшов доволі довгий шлях розвитку від Г. Сковороди та Т. Шевченка, через творчість модерністів і дисидентів до сучасних письменників. Домінуючою стає тема свободи, провини й пам'яті. Але в українському контексті зазначені мотиви завжди несуть додаткове навантаження: вони дисциплінують не лише індивіда, а й спільноту, нагадуючи про історичні борги й моральні вимоги. Література тут — не лише рефлексія, а й дія: слово стає інструментом відновлення гідності, пам'яті та людської свободи.

Література

1. Авксентьева Г. Екзистенціальна парадигма в українській прозі ХХ – початку ХХІ ст. *Теорія та практика аналізу художнього тексту: сучасні вектори досліджень*. Одеса : В. В. Букаєв, 2023. С. 3 – 12.

2. Бондаренко Ю. Національна парадигма українського екзистенціалізму. *Слово і Час*. 2003. № 6. С. 64-70.
3. Василюшин І. Віртуальний світ українського екзистенціалізму. *Слово і Час*. 2003. № 6. С. 70-75.
4. Коцюбинський М. М. Твори: в 2 т. Київ : Наукова думка, 1988. Т. 2. 496 с.
5. Кремень Б., Ільїн В. Філософія: Логос, Софія, Розум: підручник. Київ : Книга, 2007. 432 с.
6. Літературознавча енциклопедія: у 2 т. /Авт.-уклад. Юрій Ковалів. Київ : ВЦ «Академія», 2007. Т.1. 608 с.
7. Приходченко К. Філософсько-релігійний вплив екзистенціалізму на український мовно-літературний процес. *Наука. Релігія. Суспільство*. Київ, 2010. № 4. С. 68-77.
8. Стус В. Палімпсест: Вибране. Київ : Факт, 2003. 432 с.
9. Токмань Г. Українська версія художнього екзистенціалізму: Б. І. Антонич, В. Свідзинський, Т. Осьмачка в європейському контексті. Київ : Міленіум, 2020. 480 с.
10. Шидула О. Екзистенційний вимір духовності людини у творчості Григорія Сковороди: автореф. дис. канд. філол. наук. Львів, 2005. 20 с.

Тетяна БАНДУРА,
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри української та зарубіжної літератур
Університету Ушинського

ІМПРЕСІОНІСТИЧНІ АКЦЕНТИ В ПАРАДИГМІ ТЕКСТОТВОРЕННЯ НОВЕЛІСТИКИ О. КОБИЛЯНСЬКОЇ

The article examines impressionistic accents in the paradigm of O. Kobylyanska's novelistic text creation. It is noted that the analyzed short prose of O.

ЗМІСТ

Авксентьєва Г. А. <i>Концепція екзистенціалізму в українській літературі</i>	4
Бандура Т. Й. <i>Імпресіонічні акценти в парадигмі текстотворення новелістики О. Кобилянської</i>	12
Боєва Е. В. <i>Стилістичний потенціал англізмів у структурі прозового та поетичного постмодерного дискурсу</i>	20
Горанська Т. В. <i>Особливості реалізації феміністичної проблематики у романі Ш. Бронте «Джен Ейр»</i>	31
Чудак С. <i>Наративні стратегії в романі Франка Тільє «Запаморочення»</i>	42
Авксентьєва Г. А., Акімов В. <i>Екзистенційна природа вибору у драматичній поемі Лесі Українка «Бояриня»</i>	52
Бандура Т. Й., Коваленко Г. <i>Екзистенційно-діалогічні засади вивчення сучасної української лірики в профільній школі</i>	62
Бандура Т. Й., Мороко М. <i>Жанрова дифузія як чинник оповідної структури роману Донни Тартт «Маленький друг»</i>	71
Боєва Е. В., Аракелян Р. <i>Можливості цифрових освітніх ресурсів у формуванні читацької компетентності школярів у процесі навчання української мови та літератури</i>	81
Боєва Е. В., Беляєвська В. <i>Переклад кінотексту за допомогою україномовних та англомовних субтитрів (на матеріалі кінофільму «20 днів у Маріуполі»)</i>	91
Кердівар Н. І., Буданова К. <i>Художній текст як свідок часу: викладання роману Марії Матіос «Солодка Даруся» із урахуванням історичного бекграунду</i>	99
Кердівар Н. І., Стоянова А. <i>Механізми розгортання детективної інтриги та її жанрові особливості в прозі Андрія Кокотюхи («Мисливці за привидами»)</i>	107
Кердівар Н. І., Чавдар О. <i>Особливості вивчення сучасної української прози в</i>	

Наукове видання

**ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА АНАЛІЗУ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ:
СУЧАСНІ ВЕКТОРИ ДОСЛІДЖЕНЬ**

Збірник наукових статей

ВИПУСК 3

Підп. до друку. Формат 60х90/16. Папір офсетний.

Гарний «Times New Roman» Друк цифровий. Ум. друк. арк. 11.

Наклад 100 пр.

Видавець Букаєв Вадим Вікторовий

вул. Пантелеймонівська 34, м. Одеса, 65012.

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 2783 від 02. 03. 2007 р.

Тел. 0949464393, email – 7431391@gmail.com